

HONFOGLALÁS KORI MAGYAR TEMETŐ CSELJABINSZK KÖRNYÉKÉN?

Fodor István

címzetes főigazgató, Magyar Nemzeti Múzeum
istvan.fodor@t-email.hu

Manapság igazán nem lehet panaszkodni, hogy a médiát nem érdekli a magyar őstörténet, oda se hederít az ezzel kapcsolatos vizsgálatokra. Épp ellenkezőleg: talán túl sok is már a tarkabarka híradás és okoskodás. No, nem azzal van baj, hogy egy kis hírverést csapnak – főként a nyári uborkaszazon idején – a kutatók újabb felfedezései vagy valóságnak tűnő, gondolatébresztő feltevései körül. Az a szomorú, hogy a valódi tudomány alig érdekli őket, annál inkább *vevők* a gombamód szaporodó dilettánsok és sarlatánok vad ötleteire.

Ilyen helyzetben nem is feltűnő, ha azt olvassuk és halljuk, hogy az Uráltól keletre lévő Cseljabinszk környékén honfoglalás kori magyar temetőt találtak, s ottani őseink egyenesen Szibériából vágattak ide hamar lovaikon a Kárpát-medencébe. A korábban említett kolosszális ostobaságok szóra is alig érdemesek, ez a hír viszont mégis megfontolandó. Ördög tudja, hátha van benne valami...

Cseljabinszk városa a nyugat-szibériai ligetes steppe övezetében fekszik, nem messze az Urál hegységtől. (Nemrég itt csapódott be egy nagyméretű meteor.) Ez a területsáv a kutatók többségének felfogása szerint fontos szerepet játszott a magyarság őstörténetében, az újkőkortól egészen a korai középkorig. Élt itt az uráli és finnugor őshaza népessége, majd a bronzkorban az ugor közösség (a magyarok

és az obi-ugorok még együtt élő ősei), a két ugor népcsoport szétválása után pedig ebben a tágabb, nyugat-szibériai alföldi zónában alakult ki az ősmagyarság és jórészt legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjákok is. (Ők csak jóval később kerültek északra a zord tajga és tundra vidékére.)¹ A már önálló néppé vált ősmagyarság a türk birodalom kialakulásának idején (éppen az itteni pusztai háborúságok elől) húzódott át az Urál nyugati oldalára, s telepedett meg zömmel a Bjelaja-folyó vidékén, a mai Baszkíria területén (Fodor, 2009, 27–47.).

Való igaz, hogy Cseljabinszk vidékén már korábban is kerültek elő olyan középkori sírleletek, amelyek rokonságot mutattak honfoglaló őseink temetkezéseivel és emlékanyagával. A XX. század elején N. K. Minko helyi hivatalnok végzett e környéken jelentős ásatásokat, melyek során a bronzkori andronovói műveltség emlékei kerültek főként napvilágra, de talált középkori halomsírokat is, amelyekben az eurázsiai steppe nomád népességeire jellemző tárgyi mellékletek voltak. 1959-ben az akkor a várostól 15 km-re keletre lévő szí-

¹ Amikor ezt az elgondolásomat – közel negyven éve – először közzétettem (Fodor, 1975, 87–158.), az erősen eltért a hagyományos hazai őstörténeti felfogástól, amit többen szóvá is tettek. Szibéria nevét olvasva nemegyszer akkori neves kutatóknak futkosott a hátán a hideg.

nyeglazovói tó partján (mára a város rátelepült e területre), a helyi szilikátüzem földmunkái alkalmával a földgépek alacsony halomsírt dúltak fel, s a halom alatt előkelő nomád lovas sírjára bukkantak. Az elhunytat fejfelé délnek temették el, bal oldalán egyélű, egyenes pallos volt, bal lábára helyezték nyergét (ebből csak a szügyelő és a farmatring ezüst veretei, továbbá a kengyelpár maradt meg), bal karjára pedig a – szintén veretekkel díszített – kantárt tették a pofarudas zablával egyetemben. Előkerültek a harcos növényi mintával díszes ezüst övveretei, fejénél egy ezüstcsésze volt, amelynek alját szintén aranyozott háterű növényi minták ékesítették. Az ásató a VIII. század végére és a IX. század első felére keltezte a sírt (Sztokolosz, 1962).

Az 1980-as évek közepétől Szergej Botalov kutatócsoportja végez a területen intenzív kutatásokat. Rendszereztek a korábbi ásatások eredményeit is. Kiderült, hogy az alacsony halomsírok alatt egy–három sírgödör van. Nyolcban találtak olyan lovastemetkezéseket, amelyek a mi honfoglalóink temetőiben is jellemzőek, amikor a feltorozott ló koponyáját és lábcsontjait teszik a sírba a bőrrel együtt. A nomád harcosok sírjaiban övveretek, lószerszámok voltak, továbbá VIII–X. századi arab dirhemek és VII–VIII. századi kínai pénzek. (Feltűnő, hogy az újabban előkerült leletek között olyan rozettás díszű lószerszámveretek vannak, amelyek a mi honfoglalás kori vereteink hasonmásai.) A leletek párhuzamai és a pénzek alapján a sírokat a IX–X. és a XI. sz. elejére lehet keltezni (Nyeszterov, 1994).

Az elmúlt években innen nem messze került elő a hasonló leletanyagot szolgáltató uelgi temető. Itt is gazdagon díszített, aranyozott ezüstveretek, fegyverek kerültek napvilágra. A temetők népességének etnikai hovatartozását azonban elsősorban a halottas szokások

alapján lehet megállapítani. Sajnos, itt a temetkezési szokásokról csak annyit tudunk, hogy jelentős számban voltak hamvasztásos temetkezések is, amelyek egyáltalán nem fordulnak elő honfoglalóinknál. A számomra fényképekről ismert csontvázas temetkezések sem árulnak el hasonlóságot, ellenben meglehetősen alacsony színvonalú feltárási technikáról tanúskodnak. A növényi ornamentika a vereteken esetenként tényleg magyar vonásokat mutat, ám a leletanyag összességében sem itt, sem a szinyeglazovói temető esetében nem árul el „döbbenetes hasonlóságot” honfoglalóink hagyatékával, amint azt egyik kiváló kollégánk véli. Az ásatásokat vezető Botalov legutóbbi rövid jelentésében e temetőket ugyan ősmagyaroknak véli, de nem állítja, hogy e lakosság a Kárpát-medencébe jött volna (ezt nehéz is lenne állítani, hiszen a IX–X. századra keltezi azokat, amikor a honfoglalók már itt voltak Etelközben és a Kárpát-medencében). Szerinte ez a magyar csoport nem jött nyugatra, hanem az Uráltól keletre fekvő ligetes steppén telepedett le, s később a helyi népességbe olvadt. Közben bonyolult, nehezen érthető néptörténeti kitérőket tesz, ahol feltűnnek az „ugorok”, türkök, kimekek, de még a kirgizek is, akiknek szerepük volt a magyar etnogenezisben (Botalov, 2013).²

Nem követhetjük itt a szerző kalandos feltevéseinek sorát, s vitába sem bocsátkozunk vele, mert azt csak az ásatási anyag közlése után lehet majd megkezdeni. A lényeg: *a szóban forgó, Cseljabinszk környéki IX–XI. század*

² Már a dolgozat korrektúrájakor kaptam kézhez azt a kötetet, amely a tavaly augusztusban Cseljabinszkban rendezett „II. Nemzetközi Magyar szimpozion” előadásait tartalmazza. (II-й Международный Мадьярский симпозиум. Отв. ред. С. Г. Боталов – Н. О. Иванова. Челябинск 213. Рифей. – A kiadónak nem ártott volna tudnia, hogy önelnevezésünk, a мадыяр népnév

zadi temetők magyar volta egyelőre igen kétséges, az viszont egészen biztos, hogy ha voltak is ott egykor magyar csoportok, ők soha nem jöttek a Duna–Tisza vidékére.

Nincs okunk tehát megváltoztatni azt a korábbi feltevésünket, hogy valamikor 750 körül az Urál-hegység és a Volga közti területen élő korai magyarság – bizonyára egy számkra ismeretlen katonai konfliktus miatt – kettévált, s egyik része a Volgán átkelve a Don–Donyec körzetében vert tanyát, majd ezt követően a kazárok földjén vagy közvetlen szomszédságukban élt tovább.³ Ők a későbbi honfoglalók, akik nagyjából 850-től 895-ig a Dnyeper és a Kárpátok közti Etelközben éltek. A hátramaradt magyarok régészeti emlékeit is jól ismerjük, egyik közösségüket 1236-ban meg is találta Julianus barát a volgai bolgár főváros, Biljar közelében, s el is nevezte ezt a területet *Magna Hungariának*, azaz régi Magyarországnak (Vö. Fodor, 2011.). Nagyjából ugyanezen a vidéken, Biljar közelében, 1974-ben a már korábban is itt lakó keleti

az oroszban részben még ma is pejoratív hangzású és különösen az volt korábban. Ezért helyesebb lett volna a БѢГЪ népevünket használni. A kötet tanulmányainak többsége – bár néhány kifejezetten dilettáns írás is helyet kapott köztük – figyelemre méltó, bár itt nem reagálhatok rájuk. Annyit jegyzek meg csupán, hogy a temetkezési szokásokról itt sem kapunk tiszta képet, sokszor a szerzők összehasonlíthatatlan dolgokat vetnek össze, s teljességgel elfogadhatatlan etnikai következtetéseket vonnak le a leletanyagból.

³ Úgy vélem, az Anonymusnál szereplő *Dentimogyer* nevű őshaza neve a Donyec-folyóra vonatkozik. A *Don* neve után álló *-tü* toldalék ugyanis a régi magyar *-d* kicsinyítő képző hasonult alakja. A szó jelentése tehát: *kis Don*. Ugyanígy képződött az orosz *Donyec* folyónév is a *Don* nevéből és a szláv *ec* kicsinyítő képzőből. A régi magyar szállásterületnek ezt a nevét a magyar krónikás a hazánkba jött volgai bolgár kereskedőktől hallhatta. Minden esetre az az elnevezés is ellene szól annak a valószínűtlen feltevésnek, hogy őseink nem telepedtek meg a Don–Donyec vidékén.

magyarok VIII–X. századi temetőjét tárták fel a kazányi régészek, amelynek magyar voltát ma már nem vitatja a nemzetközi tudomány (Halikova, 1976).

Nemrég egy ettől eltérő vélekedés is felmerült, nevezetesen az, hogy a magyarok egy csoportja csak a IX. században kelt útra Magna Hungariából nyugat felé egy állítólagos besenyő támadás miatt (amit semmiféle adat nem támogat); észak felől megkerülte a kazárok birodalmát, majd a Dnyeper mellett s ettől nyugatra, Etelközben telepedett meg. Az ő emlékeik lennének az itteni ún. *szubbotici horizont* IX. század végi temetői. A baj csak az, hogy e „horizont” névadó temetőjét már a publikálók is a X. századra (később ennek is a végére) tették, tehát a honfoglalás utánra, ami a leletek alapján el is fogadható (Bokij – Pletnyova, 1989, 96–97.; Pletnyova, 1983, 113–114.). Ezzel szemben szinte teljesen megbízhatatlanok az erre az időszakra vonatkozó radio-karbon keltezési adatok. E felfogás értelmében magyarok nem is éltek az ún. *szaltovói műveltség*, azaz a kazár kaganátus területén, mivel a mi leleteinknek ott állítólag nincsenek párhuzamai (Vö. Türk, 2010.). Ez utóbbi megállapítás kétségkívül a hibás, elhamarkodott ítéletek közé tartozik. Ha ugyanis alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy a szaltovói (Donvidéki) emlékek közt a mi tárgyaink igen sok párhuzamát és – ami igen lényeges – előzményét találjuk meg. (Erre az 1930-as években már Fettich Nándor is felfigyelt, lásd Fettich 1933; 1937.) Azt azonban szem előtt kell tartanunk, hogy a magyar társadalom, gazdaság és műveltség a vándorlás idején is nemzedékről-nemzedékre fejlődött, változott. Így természetes, hogy X. századi régészeti emlékeanyagunkhoz a legkésőbbi, etelközi leletek állnak a legközelebb, nem pedig a levédiaiak (Vö. Fodor, 1994.).

Kazária „kikerülésének” elmélete azon a történeti tényen is hajótörést szenved, hogy kazár hatásra és kazár mintára a magyarságnál ugyanolyan félnomád jellegű államforma alakult ki (az ún. *kettős fejedelemség*) mint amilyen a kazároknál volt – erről félreérthetetlen bizonyosságot szolgáltatnak bizánci és arab források (Györffy, 1983). Márpedig egy ilyen fejlemény rövid idő alatt nem mehetett végbe. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az őstörténeti kutatás legfontosabb módszertani elvei közé tartozik a különböző tudományterületek eredményeinek együttes, összehasonlító vizsgálata. Tehát például egy biztosnak mondható történeti tény nem negligálhatunk bizonytalan régészeti vagy nyelvészeti hipotézisek miatt.

Végezetül még egy rendkívül fontos szaltovói hasonlóságról nem feledkezhetünk meg: egyedül itt találjuk meg keleten korai falvaink, falusi építményeink és a korai magyar kerámia

párhuzamait. E döntő jelentőségű tényre már Méri István rájött, éppen ötven esztendeje (Méri, 1964, 54–55, 66–67.).

A fentiekben arra igyekeztem rámutatni: a sok új forrásanyagot felszínre hozó régészeti kutatások nem ritkán valóban váratlan új válaszokat adnak őstörténetünk rég megoldatlan kérdéseire, ezek értékelése és értelmezése azonban sok fejtörést, időt igényel a kutatóktól. De érdemes ezt elvégezni, mert a kilátások valóban kecsegtetőek. A gyors felfedezés (vagy vélt felfedezés) öröme azonban gyakran csalóka ábrándokba kergeti a vigyázatlan kutatót. Azt is mondhatnánk, hogy az őstörténet-kutatásnak van eddig még kellően nem értékelte módszertani alapelve: a türelem.

Kulcsszavak: *ősmagyarország, Szinyeglazovo, Cseljabinszk, temetkezési szokások, övveretek, szaltovói műveltség, Anonymus, Dentümgöyer, Levédia, Etelköz*

IRODALOM

- Botalov, Sz. G. (2013): Некоторые предварительные наблюдения по вопросам культурогенеза средневекового населения Среднего и Южного Зауралья. In: Сташенков, Д. А. – Кочкина, А. Ф. (red.): Культура степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. Самара. 8–10. Самарский ист.-арх. музей.
- Bokij, N. M. – Pletnyova, Sz. A. (1989): Nomád harcos család sírjai az Ingul folyó völgyében. *Archaeologiai Értesítő*. CXVI, 86–98.
- Fettich Nándor (1933): *A levédiai magyarság a régészet megvilágításában. Századok*. LVII, 250–276, 369–399.
- Fettich Nándor (1937): *A honfoglaló magyarság fémművészete*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Fodor István (1975): *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Budapest. Gondolat
- Fodor István (1994): *Leletek Magna Hungariától Etelközig*. In: Györffy György – Kovács László (szerk.) *Honfoglalás és régészet*. Balassi, Budapest, 47–65.
- Fodor István (2009): *Őstörténet és honfoglalás*. (Magyarország története I.) Kossuth, Budapest
- Fodor István (2011): Még egyszer Julianus újáról. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.) *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. (Glatz Ferenc 70. szü-

- letésnapjára.) ELTE Eötvös, Budapest- 91–98.
- Györffy György (1983): A magyar állam félnomád előzményei. In: Tökei Ferenc (szerk.): *Nomád társadalom és államalakulatok*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18.) Akadémiai, Budapest, 365–390.
- Halikova, E. A. (1976): Ősmagyar temető a Káma mentén. (Magna Hungaria kérdéséhez.) *Archaeologiai Értesítő*. CIII, 53–78.
- Méri István (1964): Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Régészeti Füzetek*. Ser. II. No. 12. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Nyesztyerov, A. G. (1994): Синеглазовские курганы. In: Нестеров, А. Г. (red.): Берсовские чтения, II. Екатеринбург. 50–54. Свердловский музей.
- Pletnyova, Sz. A. (2003): Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья. Воронеж. Изд. Воронежского гос. ун-та.
- Szokolos, V. Sz. (1962): Курган на озере Синеглазово. In: Археология и этнография Башкирии, IV. Уфа. 163–168. Академия наук СССР.
- Türk Attila Antal (2010): A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 261–306.